

UNA NOVA VIA D'ESCALADA CAP A L'ETIMOLOGIA D'ES VEDRÀ*

Cosme AGUILÓ

1. Introducció. Els investigadors de la llengua que s'hagin atansat a l'illa d'Es Vedrà i en coneguin d'aprop la insòlita realitat física, convendran fàcilment amb mi que la densa boira que envolta el seu nom, ens obliga a anar per cingles tan esquerps i difícils com els de la pujada a sa Bestorre¹. Parafraçant metafòricament un glosat d'en Bartomeu «Picossa»², un dels homes que han trepitjat més els seus rocams, diré que és fàcil llenegar i caure en el buit de l'error. Fa uns anys que vaig aconseguir, sense excessives dificultats, posar peu sobre es Picatxo de Tramuntana, cosa que no té cap mèrit, ja que es pot fer amb un mínim d'habilitat. Vull intentar ara l'alpinisme etimològic, amb plena consciència de la meua manca de professionalitat. No puc defugir la temptació de pujar, encara que sigui a esquena torta, per les apassionants i ombrívoles feixes³ de l'evolució. El vell nom mostra les arestes grises i gastades com els penyals de tramuntana. Segles d'erosió i de remolls⁴ l'han dotat tanmateix d'una extranya i enigmàtica bellesa, amb empelts, com la mateixa illa, de misteri i d'embruixament. Sotmet al judici dels investigadors més admirats, el fracàs o l'èxit de la meua aventura, tot ignorant si hauré assolit es Cimerol, o només la carena de ses Crestes, o si per contra m'he d'accontentar amb un intent de desembarc a la banda arrecerada de Mac Banda i Banda⁵.

2. Les etimologies proposades. Fins fa poc, l'etimologia que més havia reeixit, —es pot dir que era gairebé l'única— feia venir el nom d'*Es Vedrà* del llatí *Veteranus*. Crec que fou Isidor Macabich qui primer la va posar en circulació. (Passaré per alt repetir quins són els graons, perfectament transitables, que permeten la possibilitat que aquell mot llatí hagi evolucionat cap al *Vedrà* que avui tenim). El DCVB, s.v., l'accepta i en dóna el significat de «soldat veterà». Joan Veny també la subscriu amb aquestes paraules: «*Es Vedrà*, documentat des del repartiment, té moltes probabilitats de constituir un bell fòssil —l'únic de les llengües hispàniques— del llatí veteranu “soldat veterà”, resultat d'una metàfora que ha vist en el penyal abrupte un soldat que s'aixeca vigilant (cf. el romànes *batrîn* “vell”）」⁶. J. Castelló Guasch⁷, i també l'autor d'aquest article⁸, la reproduïren, sense dir-hi res més. Joan Coromines fa poc que la comentava⁹.

dient que la idea de «vell, veterà» «aplicada a una rocassa no té solta semàntica»; i en proposava una altra a partir d'un *VITRARE, que passaria a *vedrane i finalment a Vedrà, «a causa dels reflexos brillants que es formen quan les ones acavallades baten damunt el rocam d'aquella penya colossal».

Fa molt poc temps que E. Ribas Marí¹⁰ ha publicat una nova etimologia, la més treballada sens dubte, i molt ben enfocada, que tot s'ha de dir. Suggereix un (FUNDUM *PETRANUM «terra penyalosa» «alta, rocosa». Resumesc l'explicació que dona de les passes evolutives: pèrdua normal del substantiu FUNDUM, i de la -O final, normal en català i, possiblement, en el mossàrab d'Eivissa; sonorització, potser posterior, i també normal en català, però no general a Eivissa, del grup -TR (Peralta < PETRA ALTA)¹¹. El pas de p a v, l'escull més gros sens dubte, és explicat així: «És sabut que els àrabs no saben pronunciar el so de la p, i per això molts de mots eivissencs ens han arribat —directament de l'àrab o a través del mossàrab— lleugerament modificats. La p es transforma, així, en b, v, f segons el cas (Formentera < PROMONTORIA, boldritja < *PARDICE, bastanaga < PASTINACA)¹². Cita després altres casos d'alternància b/v i v/f de la llengua comuna i de la toponímia, i un cas paral·lel d'evolució fonètica, molt seductor: el llatí PORTULACA, que ha donat, a través del mossàrab *berdolaga, el català verdolaga. Sobre PETRANU es formaria el diminutiu PETRANELLU, que passaria a Vedranell.

He de dir que la hipòtesi metafòrica del «soldat veterà» és bastant forçada, sobretot si es coneix la complicada estructura topogràfica de l'illot, però pens que no es pot rebutjar del tot la idea d'aquell mot llatí si partissim d'un (POIDIUM) VETERANUM, «el (puig) vell», ço és: «el més antic», «el més gran».

Més mal arrambatge té la de Coromines en la qüestió semàntica. Imagín que els reflexos vidriats tant els trobaríem, si existeixen i els cercàssim, en Es Vedrà, com a l'Oliva o a ses Margalides.

La teoria d'Enric Ribas em sembla molt treballada i assenyada, tot i que el pas de p a v és difícil de salvar. Veim, però, que almenys un mot ho ha aconseguit.

Aquest article no està redactat amb la pretensió de desfer-ne cap d'anterior, tanmateix no podria, però sí amb la idea d'aportar qualche cosa novella que un dia pugui ajudar a aclarir amb certesa l'enigma que ceneix el vell nom de l'illot eivissenc.

3. Vacil·lacions i flaqueses de la meua proposició. Tanmateix no seria honest si no expressava els dubtes que m'assalten en analitzar objectivament la hipòtesi que presentaré. Sé que li manca el suport de la documentació antiga i que, en conseqüència, és una teoria purament especulativa. Ja he dit susara que som de parer de no arraconar del tot la vella hipòtesi, que, matisant el significat d'aquella paraula llatina, podria ésser vàlida. Fins i tot entreveig altres tiranys practicables, que vés a saber on ens podrien dur.

La semblança de Vedrà amb Vidrà, municipi d'Osona, és molt suggestiva. Se-

gons pareix ve d'un antropònim, del llatí vulgar *Vitrano*, derivat del clàssic *Victorianus*¹³. Pens en un altre enigmàtic nom de lloc eivissenc, *es Buscastell* que podria seguir la mateixa estructura (article masc. sing. + antropònim) si es tractàs del llinatge *Buscatells*¹⁴.

L'amic Joan Bastardas m'ha fet arribar (cosa que li agraeix molt), la notícia d'un document publicat, procedent d'Urgell, datat l'any 1051, que obre noves perspectives. Es tracta d'una «petia de vinea qui est in Ursian ad ipsos *veteranos*» (el subratllat és meu)¹⁵. Què són aquests *veteranos*? Llocs de poblament antic? A Mallorca els *antigors* es corresponen sempre amb monuments prehistòrics.

Vull subratllar que la meva argumentació es troba amb un obstacle mal de saltar, que és la *n* dels derivats (*Vedranell*, *Vedrans*). Seria absurd per la meua part voler-ho ignorar.

4. Del broll de la font, a la desembocadura: el llatí VERATRUM. No faré la meua exposició seguint la ruta de la truita, que remunta el riu per a arribar a la font, sinó que partiré del punt on crec que es pot trobar l'aiguaneix i seguiré el suposat curs de la davallada de l'aigua, per a desguassar en l'actual Vedrà.

Es Vedrà és un nom sense transparència, és a dir que cap dels seus usuaris en coneix el significat. La seva opacitat és tan hermètica que sols no ha estat un camp abonat per a les etimologies populars. Per a il·luminar fins allà on em sigui possible la seva foscor, em serviré d'un fitònim llatí, el mot VERATRUM, que ha donat en català *baladre*, una paraula extremadament polisèmica. Avui designa, arreu del domini lingüístic, tot un seguit de plantes que sovint no tenen, entre elles mateixes, el més mínim parentesc¹⁶. Tenen però amb freqüència una particularitat que les uneix: llur toxicitat.

5. La polisèmia del català «baladre». El DCVB, s.v. i el DECat. de J. Coromines, s.v. són abundosos de dades. Em serviré d'algunes d'elles, complementant-les amb aportacions d'altres obres, i amb observacions meves: el baladre, avui i a les Illes, és bàsicament el *Nerium oleander*, una planta altament tòxica —pot produir greus intoxicacions, i, consumida amb quantitat suficient, fins i tot la mort—, i de flors vistoses, molt usada en la jardineria. No tenc dades sobre la seva existència a Menorca. A Mallorca és introduïda, però apareix com a planta subespontània en alguns torrents de la Serra Nord¹⁷. A Eivissa, forma part de la flora autòctona. Més envant parlaré de la seva distribució.

Un baladre del gènere *Veratrum*, és el *V. album* del Rosselló, Olot, Berga, Montblanc¹⁸. No existeix a les Illes. A altres punts concrets del Principat i del País Valencià, amb aquest mot es coneixen algunes espècies del gènere *Helleborus* que existeixen a Mallorca, on tenen poca incidència en el llenguatge general de l'Illa, (*peloni borda*), per ser plantes d'alta muntanya. Un altre grup de baladres continentals, lingüísticament molt localitzats, el formen diverses espècies d'umbel·líferes que per al present treball no ens interessen gaire. Més atractiva és una dafnàcia, ben distribuïda per totes les Illes, el *Daphne gnidium*, que es

coneix com a *matapoll* a Eivissa¹⁹ i a Mallorca, i com a *baladre*²⁰ o *baladre bord* a Menorca²¹. Ja parlaré més envant de llur distribució a les Pitiüses.

6. *Es Vedrà* i els seus topònims satèl·lits. *Es Vedrà* és, per excel·lència, l'alta illa del sudoest del municipi de Sant Josep, que, per companyona, té al seu costat una altra illa més baixa, anomenada *Es Vedranell*. Dins el context general pitiús, quan hom parla des Vedrà, sense especificar més, es dona per entès que es fa referència a l'illa de davant Cala d'Hort. Però els josepins saben bé que hi ha d'altres «vedrans». Estic totalment d'acord amb n'Enric Ribas Marí²² que si el mestre Coromines ho hagués tengut present, no hauria cercat un origen diferent del des Vedrà per al gentilici *vedraner*²³. E. Ribas ens fa present que encara avui es Vedrà és el nom també d'una vènda de Sant Agustí i d'un pujol vora la seva església²⁴. També hi ha encara un torrent per la contrada josepina, que es diu *es Canal des Vedrà*. Així vaig sentir el seu nom en una ocasió.

Devem a la sagacitat i a l'aplicació del bon amic eivissenc, l'investigador Joan Marí Cardona, l'exhumació de molts de documents que ens recorden altres «vedrans» del passat²⁵. En una obra anterior que vaig publicar ja en parlava²⁶. Un dels llocs més coneguts era *es Vedrà des Marins*, documentat diverses vegades en els «Llibres d'entreveniments» (1528-1785) que comprenia els terrenys on s'aixeca el poble de Sant Josep. Sembla que *es Vedrà des Serres* era part integrant del lloc anterior. També hi havia *es Vedrà des Ribes*, anomenat també *es Vedrà des Guerxos*, identificable amb l'actual Sant Agustí des Vedrà. El 1600 es troben documentats els *Molins des Vedrà*, el 1603 la *Torre des Vedrà*, i el 1727 les *Cases Velles des Vedrà*. Testimonis de l'antigor d'aquests «vedrans» terres són un rafal as *Vedrà* i una alqueria «in loco de *Vetrano*» trobats, en un capbreu del segle XIV, i publicats per J. Marí, i reproduïts per E. Ribas²⁷. Aquest darrer autor cita de l'obra de J. Marí el lat territori anomenat abans *es Vedrans*²⁸, corresponent a una de les tres vendes inicials de la vicaria de Sant Antoni, i que el 1726, en constituir-se la de Sant Josep, passà a formar-ne part, juntament amb una altra vènda. És un fet interessant aquest de la pluralització del nom, ja que pot ajudar a aclarir alguna cosa. Més envant hi insistiré.

7. El «*Veratrum*» em boca dels mossàrabs eivissencs. Si alguna cosa sorprèn fort dels canvis evolutius que ha sofert *VERATRUM* per a arribar a l'actual *baladre*, és la substitució de la consonant inicial làbio-dental, per la bilabial. La v-inicial llatina, d'acord amb les lleis fonètiques del català, sembla que hauria de conservar-se en algun dels dialectes que per norma general solen mantenir-la: el balear, el valencià no *apitxat*, la parla del Camp de Tarragona i l'alguerès²⁹. Coromines mostra un mínuscul testimoni de *veladra* en un document de 1380, curiosament de la Vall de Ribes³⁰. Mínuscul, perquè sembla que fou a les darrees de l'Edat Mitjana que es realitzà la confusió dels dos sons³¹. De la paraula *baladre*, resulta difícil de saber si som davant un cas d'anticipació d'aquesta tendència evolutiva que afecta una gran part dels dialectes catalans. Coromines, en el *DECAT*. s.v., palesa l'estranyesa que li produeix aquest sorprenent canvi.

L'evolució normal de VERATRUM en el parlar romànic precatalà d'Eivissa, degué donar possiblement *veratro. Ja se sap que el mossàrab mantenia sordes les oclusives llatines, intervocàliques o amb R agrupada: top. *Teixeta* «teixeda», *Petra* «pedra». I que conservava la O final: ant. *Portomany* «port gran», *Campos* «camps»³². Aquesta vocal final, sembla que ha deixat un rastre en el *baladro* de Sineu que cita Coromines³³.

Suposem que els mossàrabs eivissencs coneguessin alguna planta que creixia en es Vedrà, amb el nom de *veratro^{33bis} i d'això n'haguessin fet un *veretrar (llat. *VERATRARE). Aquest hipotètic *veretrar, hauria pogut passar, per haplologia, a *vetrar, i ho hauria pogut fer de dues maneres: directament, *veretrar > *vetrar, o a través de metàtesi, *veretrar > *vetrerar > *vetrar. La toponímia de Santanyí il·lustra la viabilitat del canvi amb un cas paral·lel: *Es Lletrar*³⁴, (sementer de la possessió des Rafal des Porcs), ve d'un anterior *lleterar «lloc abundós de lleteres» (actualment deim *lleteres* a la zona).

8. El grau d'operativitat del sufix -ar en la toponímia de les Pitiüses. Deixem per un instant els mossàrabs, i comprovem que en els noms de lloc actuals de les Pitiüses el sufix -ar, indicador de col·lectivitat, —litològica o fitològica, sobretot—, té una elevadíssima rentabilitat. M'abstendré de citar la localització dels menys significatius. Si començam per la geologia tenim els següents: *es Guixar*, *es Gravar*, *es Coconar*, *Cala Llosar*, *es Muntanyar*,³⁵. Alguns es troben en els illots: *es Quintalar* (S'Espardell), *es Pedregar* (Es Vedrà), i aplicat a un adjectiu tenim *es Blançar* (Tagomago). La llista no queda tancada.

És precisament en els noms de plantes on aquest sufix s'ha aplicat majoritàriament: *s'Albadar*, *es Coscollar*, *es Murtar*, *es Frigolar*, *s'Argelagar*, *es Raspallar*, *s'Estepar*, (i *s'Esteperar*), *sa Plana des Cepellar*³⁶, etc. N'hi ha que es repeteixen molt, i els tenim també en Es Vedrà: *es Savinar*, *es Matar*³⁷.

Interessa potser remarcar que també el veim acompanyant el mossarabisme *copina*, en *es Copinar* (es Trucadors, Formentera)³⁸.

9. Fitònims en els noms de lloc dels illots eivissencs. Els illots menors que envolten les Balears i les Pitiüses, pel fet d'estar deshabitats i de mantenir llur paisatge intacte, (que sigui per molts d'anys!) generen amb assiduitat la toponímia dels indrets sobre la base de llurs característiques biològiques. La botànica hi té un paper prou important, cal recordar-ho. Si feim un breu repàs veurem com la vegetació ha donat nom a altres illots d'Eivissa: *ses Bledes* (em consta que la planta que originà aquesta denominació, creix almenys a na Plana); *es Malvins* (hi creix «malví» o «herba malvina», possiblement la *Lavatera arborea*)³⁹; *ses Margalides*, poden també esser deutores del topònim, —sense explicar encara, a la interessant flora que sustenten⁴⁰.

D'altra banda si observam la toponímia interior des Vedrà, constatarem, en una unió d'exemples, la força que sempre ha tengut l'element vegetal, en els moments de la seva creació: *es Raster des Bosc*, *sa Pala Marina*⁴¹, *es Raster de sa Mata*, *es Pas de s'Ullastre*, *ses Savines d'Abaix des Picatxo*, *Es Trenc de sa Fi-*

guera Borda, es Pas de sa Savineta, s'Entrador de sa Figuera Borda, es Racó des Ullastres, s'Esquena de ses Savines, sa Mata des Migdia, es Raster des Pins, es Llorer, etc.

He volgut mostrar, amb aquesta breu exposició, que el possible —no probable— origen del nom des Vedrà, aquest que propòs, s'insereix a la perfecció dins el sistema toponímic de la pròpia contrada.

10. La configuració definitiva del nom de l'illot. Amb la conquesta del 1235 i el subsegüent repoblament català, degué arribar a Eivissa la paraula *baladre*, amb la qual els colonitzadors identificarien, igual que en llurs territoris de procedència, una planta molt abundant a la major de les Pitiüses. el *Nerium oleander*. La imatge fònica de *baladre*, no tenia res a veure amb el nom de l'illa del sudoest, aquest possible **vetrà(r)* de vella herència mossàrab, totalment intel·ligible a les orelles dels nouvinguts. Els escriptors, coneixedors del llatí, l'identificarien tal vegada com a descendent del llatí VETERANU, no amb el significat de «soldat veterà», sinó de «(penyal) vell», «el més gran», «l'illa antiga», seguint la inclinació natural que sempre han tengut els pobles de voler transparentar els seus noms de lloc. La sonorització de la gleva consonàntica, **vetrà* > *vedrà*, consolidaria de cop, l'estructura definitiva de la paraula. És simptomàtic el fet que formes com *insulam de Vetrano* (1314)⁴², *Insula de Vetrano* (1315)⁴³, *in loco de Vetrano* (fi del segle XIV)⁴⁴, apareixin sempre en documents redactats en llatí, mentre que en català surt sempre la forma definitiva, sonoritzada. El pas del grup -TR- intervocàlic llatí a -dr- en català és completament normal: VI-TREUM > vidre⁴⁵.

11. Problemes en els derivats: la nasal des Vedramell. Si el nom de l'illa companya des Vedrà s'hagués creat abans de l'arribada dels catalans, amb el simple afegitó del sufix *-ell*, (llat. -ELLU), potser tendríem avui **es Vedrarell*, quan tenim *es Vedranell*. No és que l'evolució **vetrarell* > **vetranell* > *vedranell*, sigui impossible, quan al costat de *poliol*, tenim *poriol* i *poniol*. Veig, però, un altre camí, potser practicable, per a explicar aquesta *n* que també apareix en el gentilici *vedraner* i en l'antic nom *des Vedrans*.

Tot podria haver-se iniciat amb un plural analògic. A Mallorca, i més concretament a Santanyí (i enjondre), tenim algunes paraules acabades en una consonant muda, que fan el plural afegint una *n* que evidentment no hi toca ésser. Són generals els casos de *gri(ll)* / *grins*, *ra(s)ó(r)* / *raons*, i potser *setri(ll)* / *setrins*. També se senten els de *voltó(r)* / *voltons*, *Baltasà(r)* / *Baltasans*, *pilà(r)* / *pilans*, *llisà(r)* / *llisans*. Precisament en es Vedranell hi ha un lloc que es diu *sa llisana*, cosa que demostra la mateixa tendència de l'eivissenc. No seria estrany, doncs, que *d*es vedrà(r)*, n'hagués sortit un plural *es vedrans*, amb el qual es designàs el conjunt de les dues illes, fins que la necessitat de diferenciar-les, fés aparèixer el nom d'*Es Vedranell*. Tanmateix el desconcert que produeix el nom del germà petit d'Es Vedrà, no és privatiu d'aquesta parella d'illots eivissencs. Seguint la costa del nord, cap a Portmany, trobam una altra colla d'illes de nom ben transparent, originat per la particularíssima vegetació que alberguen: l'es-

part, que creix a llocs molt concrets de les Pitiüses. La major té el nom estructurat amb el mateix sufix que suposam per as Vedrà, i en diuen *S'Espartar*. El nom de la més petita presenta el mateix sufix que Es Vedranell. Esperariem aleshores **s'Espartarell* si el nom s'hagués creat a partir del nom de l'illa, i **s'Espartell* si hagués sorgit directament del nom de la planta. Tenim, per contra, *S'Espardell*. No em referesc, és clar, a la popular illa del costat de S'Espalador, sinó a S'Espardell de S'Espartar, un altre «espardell» de les Pitiüses, de nom fàcilment explicable, sobre el qual em detendré en una altra ocasió.

12. Es Vedrà i es Vedrà de Mar. En voler analitzar el problema de la bilocalització d'Es Vedrà (en una illa molt acostada al litoral, i en un extens territori al seu davant), se'ns presenta el problema de si va esser primer l'ou o la gallina. Qui va prestar el nom a la qüestió i no en sabia donar resposta⁴⁶. Fa poc que hi vaig tornar a insistir amb aquestes paraules: «*Es Vedrà* era el nom d'una venda molt gran que quasi arribava fins a Portmany. L'illa no era sinó la part marina d'aquell extens territori. Per això, un dels meus informadors, en Joan Curtet, encara li diu *es Vedrà de Mar*, tal com apareix a algun mapa del segle XVIII. Teòricament es pot cercar l'origen del topònim a qualsevol part d'aquella dilatada venda»⁴⁷. En realitat són dos els informadors (l'altre és en Bartomeu Picos-sa), que espontàniament em digueren el nom així. Hi ha almenys tres documents que palesen l'existència d'aquesta forma en el passat: *El Vedrà de Mar* (1711)⁴⁸, *Vedrà de Mar* (1765-70)⁴⁹, i *Es Vedrà de la Mar* (1777)⁵⁰. La data avançada en que apareix fa suposar que el complement no és gaire antic. La necessitat de diferenciar el nom de l'illa de tants de «vedrans» terrestres, va fer crear l'afegitó. Un temps havia pensat que l'illa era el territori receptor del nom. Ara un fet geobotànic, del qual parlaré més envant, em fa pensar que és l'entitat creadora, i que el nom es va expansionar terra endins.

Una vegada més els noms de lloc del meu Santanyí fan llum sobre el problema: *Es Pontàs* és la denominació d'una illa perforada, situada a un curt tret de bassetja de la costa. És un gran pont de pedra, i el seu topònim ho deixa ben clar. L'illa va prestar el seu nom a un conjunt de finques situades sobre l'altiplà de la costa immediata. Les tanques de conreu s'anomenen igual: *es Pontàs*. Entre els mariners no hi ha cap confusió. Donen el nom únicament a l'illa. Però els pescadors de canya, que solen ésser gent de terra, coneixen la dualitat de la denominació, i en voler especificar qualche cosa de l'illa no els queda altre remei que parlar de *s'Arc des Pontàs*. La modificació es realitza sobre l'entitat creadora.

13. Quina planta pogué donar nom as Vedrà?. 13.1. El Nerium oleander, el baladre d'Eivissa.

Començaré mostrant una mica la distribució d'aquesta planta, que és molt popular a Eivissa. És un arbust de flors molt vistoses, propi de llocs humits, i és abundantíssim per quasi tots els torrents de la part nord de l'illa. Es fa molt rar al sud de la línia que va de Jesús a Sant Antoni⁵¹, i no existeix a l'illa des Vedrà. Consideraré, així i tot, la remota possibilitat que fos l'origen *des Vedrans* «continentals». Precisament els noms de lloc generats per la botànica, se